

DOI <https://doi.org/10.32405/2308-3778-2024-28-2-4-18>

УДК 374.015.3:316.61-053.6

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4716-2632>

Тетяна Лященко,
аспірантка,

Український державний університет імені Михайла Драгоманова,
м. Київ

АКТУАЛЬНІСТЬ ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛЬНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ ПІДЛІТКІВ У КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ ВИКЛИКІВ

Анотація. У статті здійснено аналіз науково-педагогічної літератури щодо характеристики змісту понять «самовизначення» і «соціальне самовизначення». Метою дослідження вбачаємо в окресленні особливостей соціального самовизначення підлітків у контексті сучасних реалій. Мета передбачає вирішення таких завдань: уточнення сутності понять «самовизначення» та «соціальне самовизначення»; характеристика чинників впливу на соціальне самовизначення підлітків; репрезентація результатів опитування щодо діяльності закладів позашкільної освіти в умовах воєнних викликів; з'ясування потенціалу закладів позашкільної освіти для соціального самовизначення підлітків. Задля досягнення поставленої мети було використано такі методи наукового пізнання: теоретичні (аналіз науково-педагогічної літератури щодо сутності понять «самовизначення» та «соціальне самовизначення», систематизація та узагальнення інформації); емпіричні (онлайн-опитування), статистичні (аналіз та інтерпретацію статистичних даних дослідження).

Розглянуто підлітковий вік як найбільш чутливий період для соціалізації людини, що характеризується становленням ціннісних орієнтацій, які визначають зміст діяльності та спрямованість активності особистості. Акцентовано увагу на необхідності вироблення в кожній людині власної позиції та ставлення до подій, що відбуваються в суспільстві та країні. Висвітлено особливості соціального самовизначення підлітків у контексті сучасних реалій. З'ясовано, що соціальне самовизначення є динамічним процесом знаходження особистістю власної позиції в системі соціальних відносин. У підлітковому віці цей процес передбачає формування світогляду особистості, засвоєння соціальних ролей та оволодіння певним набором ролевих функцій, що забезпечують готовність підлітків до здійснення свідомих самостійних виборів у процесі життєдіяльності.

Схарактеризовано чинники впливу на соціальне самовизначення підлітків: сім'я, що здатна створити глибинний вплив на весь комплекс фізичного і духовного життя дитини; однолітки, які забезпечують не лише соціальну взаємодію, але й впливають на формування соціальних навичок; ЗМІ як джерело нових знань і зразків поведінки; заклади освіти як соціально-педагогічна система, що забезпечує становлення й реалізацію особистості. Виявлено особливості діяльності закладів позашкільної освіти в умовах воєнних викликів. З'ясовано їхню роль у самореалізації та розвитку творчого потенціалу вихованців. Здійснено аналіз результатів дослідження щодо впливу діяльності закладів позашкільної освіти на соціальне самовизначення особистості. Доведено значущість і затребуваність закладів позашкільної освіти в умовах воєнного стану: поряд з організацією змістовного дозвілля педагоги закладів позашкільної освіти проводять громадську, просвітницьку роботу, надають психологічну підтримку учасникам освітнього процесу та допомагають адаптуватися до нових реалій. Акцентовано увагу на тому, що діяльність закладів позашкільної освіти сприяє творчій активності підлітків, створюючи умови для самореалізації й соціального самовизначення особистості.

Ключові слова: заклади позашкільної освіти, особистість, підлітковий вік, самовизначення, самореалізація, соціальне самовизначення.

© Тетяна Лященко, 2024

Вступ. Війна в Україні внесла свої корективи в усі сфери людського життя, розділивши його на «до» та «після». Нині, як ніколи до цього, маємо залишатися згуртованими, сильними, непохитними у своїх переконаннях та вірі в нашу Перемогу.

В умовах викликів сьогодення країна потребує людей, які вміють критично мислити, об'єктивно оцінювати власні сили, приймати самостійні, виважені рішення, протистояти негативним впливам; здатних усвідомлювати себе соціально повноцінною частиною суспільства та готових брати активну участь у його розбудові. Наростання глобальних суспільних змін зумовлює необхідність вироблення в кожній людині власного ставлення, індивідуальної позиції до подій, що відбуваються. Зважаючи на зазначене вище, уважаємо, що проблема соціального самовизначення підлітків набуває все більшої актуальності, адже саме в цьому віці рівень когнітивного розвитку дитини дає їй можливість сформуванню власних ціннісних уявлень про дійсність.

Питання соціального самовизначення особистості знайшли своє відображення в працях багатьох дослідників. Зокрема, теоретико-методологічні аспекти проблеми розглядали Г. Костюк, О. Киричук, Т. Титаренко; особливості соціального самовизначення в контексті виховання творчої особистості – Т. Алексеєнко, С. Максименко, А. Мудрик; ідентичність як ключовий аспект соціальної взаємодії – Т. Яблонська, І. Філіпова; питання шляхів самореалізації особистості – М. Боришевський, М. Савчин, Л. Сердюк, соціальну компетентність як умову соціального самовизначення досліджували Т. Кравченко, І. Ніколаєску, О. Флярковська та ін.

Незважаючи на чималий науковий доробок із зазначеної проблеми, у теорії та практиці соціально-виховної роботи недостатньо дослідженими залишаються питання соціального самовизначення підлітків в умовах сучасних викликів, з'ясування чинників впливу на цей процес.

Мета та завдання. Зважаючи на зазначене вище, мету дослідження вбачаємо в окресленні особливостей соціального самовизначення підлітків у контексті сучасних реалій. Визначена мета передбачає вирішення таких завдань: уточнення сутності понять «самовизначення» та «соціальне самовизначення»; характеристика чинників впливу на соціальне самовизначення підлітків; репрезентація результатів опитування щодо діяльності закладів позашкільної освіти в умовах воєнних викликів; з'ясування потенціалу закладів позашкільної освіти для соціального самовизначення підлітків.

Методи дослідження. Задля досягнення поставленої мети було використано такі методи наукового пізнання:

теоретичні – аналіз науково-педагогічної літератури щодо сутності понять «самовизначення» та «соціальне самовизначення», систематизація й узагальнення інформації;

емпіричні – проведення онлайн-опитування (CAWI) у межах дослідження стану розвитку позашкільної освіти України (наказ Державної наукової установи «Інститут

модернізації змісту освіти» від 16.06.2021 № 56 «Про проведення дослідження стану розвитку позашкільної освіти») [14]. Здійснено аналіз та інтерпретацію статистичних даних дослідження щодо впливу освітньої діяльності закладів позашкільної освіти на соціальне самовизначення підлітків.

Результати дослідження. Сучасна соціально-економічна ситуація обумовлює принципово нові вимоги щодо підготовки молоді до самостійного життя в соціумі, що пов'язані з пошуком можливостей для реалізації творчого потенціалу, самовираженням і саморозвитком, прагненням до задоволення природної потреби особистості в самореалізації й подальшому самовизначенні.

Самовизначення особистості – це процес і результат усвідомленого вибору та утвердження нею своєї позиції в конкретних життєвих обставинах, «самовизначатися – це значить співставити свої власні норми, потреби, здібності, привести їх у відповідність з існуючими» [16, с. 264].

У соціолого-педагогічному словнику поняття «самовизначення» розуміється як «процес, відносно самостійний стан соціалізації, суть якого полягає у формуванні в індивіда усвідомлення мети й змісту життя, готовності до самостійної життєдіяльності на основі співвідношення своїх бажань, наявних якостей, можливостей і вимог, які застосовуються до нього з боку оточення і суспільства» [17, с. 354].

Самовизначення є процесом і результатом вибору особистістю своєї позиції, мети й засобів самоіснування в конкретних обставинах життя; це головний механізм набуття і прояву людиною свободи [16]. Центральною ланкою самовизначення є акт вибору, який особистість здійснює свідомо й цілеспрямовано. У ньому реалізуються сутнісні смислові спрямування людини, її життєва позиція.

Щодо змісту поняття «соціальне» Т. Кузьменко зазначає, що це сукупність тих чи інших якостей і особливостей соціальних відносин, інтегрована індивідом чи спільнотами в процесі спільної взаємодії в конкретних умовах, яка виявляється в їхньому ставленні: один до одного; до свого місця в суспільстві; до явищ і процесів суспільного життя [10].

Соціальне самовизначення доцільно розглядати як співвідношення соціального й особистісного аспектів. Цей феномен є визначальною характеристикою особистості, яка направляє свою діяльність на усвідомлення власної соціальної сутності, знаходження свого місця в житті та соціальній структурі суспільства [7].

Узагальнюючи думки науковців, під соціальним самовизначенням будемо розуміти динамічний процес, що здійснюється шляхом активної діяльності особистості, направленої на знаходження власної позиції в системі соціальних відносин, спираючись на визначені людиною ціннісні орієнтири, професійні вміння потреби й можливості.

Підлітковий вік найбільш сенситивний для соціалізації людини: у цей віковий період «відбувається інтенсивне формування особистості, енергійне зростання моральних та інтелектуальних сил і можливостей ... формуються перші переконання» [6, с. 260]. Це процес становлення особистості, під час якого відбувається формування соціальних установок, усвідомленої моральної поведінки, стабілізуються риси характеру, відбувається подальший розвиток пізнавальних процесів.

Рушійними силами самовизначення підлітків є співвідношення своїх бажань, можливостей і наявних умов («хочу», «можу», «маю»); розв'язання основних суперечностей між внутрішніми принципами особистості та зовнішніми обставинами, для реалізації поставленої мети. Усвідомлення підлітком змісту соціальних ролей, носієм яких він є, оволодіння набором рольових функцій визначає успішність реалізації особистості в системі соціальних відносин [12].

М. Дубінка процес соціального самовизначення підлітків представляє у вигляді алгоритму, що включає в себе такі етапи:

- етап самопізнання, який передбачає самоаналіз, усвідомлення особистістю своєї унікальності, відмінності від оточення, оцінювання власного способу життя;
- етап цілепокладання: відбувається проєктування щодо очікувань від власної поведінки й особистісних якостей; створюється програма подальшої роботи над собою;
- етап зміни способу життя: ця стадія є однією з найскладніших, тому важливою є підтримка друзів, педагогів, допомога батьків;
- етап саморегуляції поведінки й діяльності, що передбачає набуття навичок самоконтролю, уміння довести почату справу до кінця;
- етап самореалізації програми: цей період вимагає найбільше часу, оскільки пов'язаний з реалізацією певних соціальних проєктів. Основна діяльність особистості на цьому етапі пов'язана з оволодінням методом самозобов'язання (визначенням своїх сильних і слабких сторін, окресленням меж власної поведінки й діяльності та самоконтролем);
- етап рефлексії: набуття дитиною досвіду суб'єкта соціальної діяльності неодмінно веде за собою усвідомлення особистісних змін, своїх досягнень, прийняття нового «образу себе». Це по суті і є актом самовизначення [8].

Досвід суб'єкта соціальної діяльності спонукає підлітків до усвідомлення особистісних змін і власних досягнень, дає можливість по-новому подивитися на себе, стати більш упевненими у своїх силах та натхненними на подальші досягнення.

Соціальне самовизначення в підлітковому віці відбувається під впливом низки чинників, що формують певну змістову систему: зіставлення й поєднання уявлень про себе

та навколишній світ, пошук сенсу свого існування, розуміння й прийняття себе, своїх цінностей, вибір професії та життєвого шляху.

Одним з таких чинників є сім'я. Адже саме родина є найпершим і найвпливовішим виховним осередком, що закладає підвалини ціннісно-мотиваційної сфери особистості, формує її моральні принципи. Вона є першоосновою духовного, економічного й соціального розвитку суспільства, його природним і найбільш стійким елементом.

Поведінка і ставлення до оточення передусім залежить від морального клімату в сім'ї, поглядів і вчинків батьків, характеру спілкування та взаємин між членами родини. Ціннісні орієнтації, система цінностей, які сповідує сім'я, визначають її інтереси, погляди, потреби й мотиви, моральні, духовні та матеріальні запити, що стають основою для побудови певної життєвої моделі особистості. Тож важливо, щоб сімейне виховання збагачувало дитину духовно й було першоджерелом формування кращих людських якостей [5].

Для підліткового віку провідною є соціально-пізнавальна діяльність, а спілкування стає тим найважливішим інформаційним каналом, через який формується погляд на навколишній соціум і світ загалом. Батькам важливо говорити та чути свою дитину, підтримувати й заохочувати її особистісний розвиток і прагнення до самореалізації. В умовах воєнного часу це особливо важливо.

Одним з вагомих чинників, які можуть впливати на формування самооцінки підлітків, вибір їхніх життєвих цілей, є однолітки. Спілкування з ровесниками забезпечує не лише соціальну взаємодію, але є одним із вирішальних факторів, що впливають на формування соціальних навичок, визначають ціннісні орієнтири особистості [1]. Взаємини з друзями і групами дають можливість підліткови розширити власні соціальні межі, познайомитися з альтернативним соціальним досвідом, ціннісними орієнтирами своїх однолітків, визначитися з власною думкою, позицією та віднайти своє бачення світу.

І. Булах доведено, що в умовах постійної взаємодії підлітка з однолітками в нього виникає прагнення зайняти чинне місце серед них, що стає одним із домінуючих мотивів поведінки й діяльності. Іноді прагнення до самоствердження та визнання ровесниками змушує підлітка поступитися власними переконаннями й моральними принципами. Тож на цьому етапі дорослим важливо проявляти максимальну коректність, тактовність і стриманість. Тільки доброзичливе ставлення до підлітка та підтримка його в очах однолітків забезпечують комфортне психологічне підґрунтя для ефективного виховного впливу [3].

У період глобалізації й інформатизації формується складне інформаційне суспільство з великою кількістю надсучасних технологій, що стрімко розвиваються. Засоби масової інформації (ЗМІ) справляють значний вплив на формування особистості підлітків та їхнє соціальне самовизначення. Сучасні діти, особливо підлітки, не уявляють свого життя без

медіа. Звідти вони отримують інформацію та засвоюють зразки поведінки, що визначає їхню кіберсоціалізацію. Такий вплив містить у собі два аспекти:

- позитивний: підлітки отримують доступ до нової інформації, тим самим розширюють свій світогляд; шукаючи відповіді на запитання, отримують нові знання й навички, що допомагає в самореалізації;
- негативний: використання підлітками ЗМІ як засобу проведення вільного часу, що призводить до підміни «реального світу віртуальним, сприяє появі та розвитку тривожності, агресивності, страхів» [9, с. 244].

Часто кіберсоціалізація підлітків відбувається поза участю батьків в умовах часткового батьківського контролю медіасередовища або відсутності такого середовища взагалі.

Водночас сучасні мас-медіа значною мірою орієнтують окрему особистість на масове споживання створюваних стереотипів, що здатні підірвати основу розвитку індивідуальності підростаючої особистості.

В умовах сучасних реалій, де наявна велика кількість дезінформації, фейків і маніпуляцій, формування належного рівня медіакультури особистості є надзвичайно актуальним. Важливо навчити підлітків свідомо сприймати й аналізувати різноманітні види та засоби подання інформації, її критичного переосмислення, орієнтуючись на власні потреби, інтереси, цінності та їхнє зіставлення із цінностями певних соціальних груп і суспільства загалом [9].

Заклади освіти є одним з найбільш потужних чинників впливу на особистість дитини, де нероздільно поруч з навчанням стоїть виховання. Вони складають цілісну соціально-педагогічну систему, що в процесі свого функціонування й розвитку забезпечує становлення, реалізацію та самореалізацію особистості [4].

Підлітки з огляду на вікові особливості не завжди націлені на пізнання себе. Педагогам важливо допомогти дітям не лише набути необхідних компетентностей, але й усвідомити свою унікальність, сприяти їхньому прагненню до саморозвитку.

Особлива роль у питанні соціального самовизначення підлітків належить освітній діяльності закладів позашкільної освіти, які змогли мобілізувати наявні ресурси та швидко відреагували на виклики воєнного часу. Вони продовжують активну діяльність щодо всебічного розвитку особистості, створюють умови для творчого, інтелектуального, фізичного і духовного розвитку дітей та молоді, соціального захисту й організації змістовного дозвілля; забезпечують потреби особистості у творчій самореалізації; сприяють здобуттю вихованцями, учнями, слухачами первинних професійних навичок і вмінь,

необхідних для їхньої соціалізації, подальшої самореалізації та/або професійної діяльності; забезпечують підготовку до активної громадянської діяльності [15].

Незважаючи на всі складнощі сьогодення, педагоги закладів позашкільної освіти поєднують організацію якісного освітнього процесу з проведенням громадської, просвітницької роботи, надають психологічну підтримку учасникам освітнього процесу та допомагають адаптуватися до нових реалій.

Зміст позашкільного освітнього процесу відображає національні інтереси, що сприяє формуванню в здобувачів освіти соціальної та громадянської компетентностей, розвиває навички активного учасника суспільного життя [2].

З метою вивчення стану розвитку позашкільної освіти в Україні відповідно до наказу Державної наукової установи «Інститут модернізації змісту освіти» від 16.06.2021 № 56 було розпочато експериментальне дослідження [14].

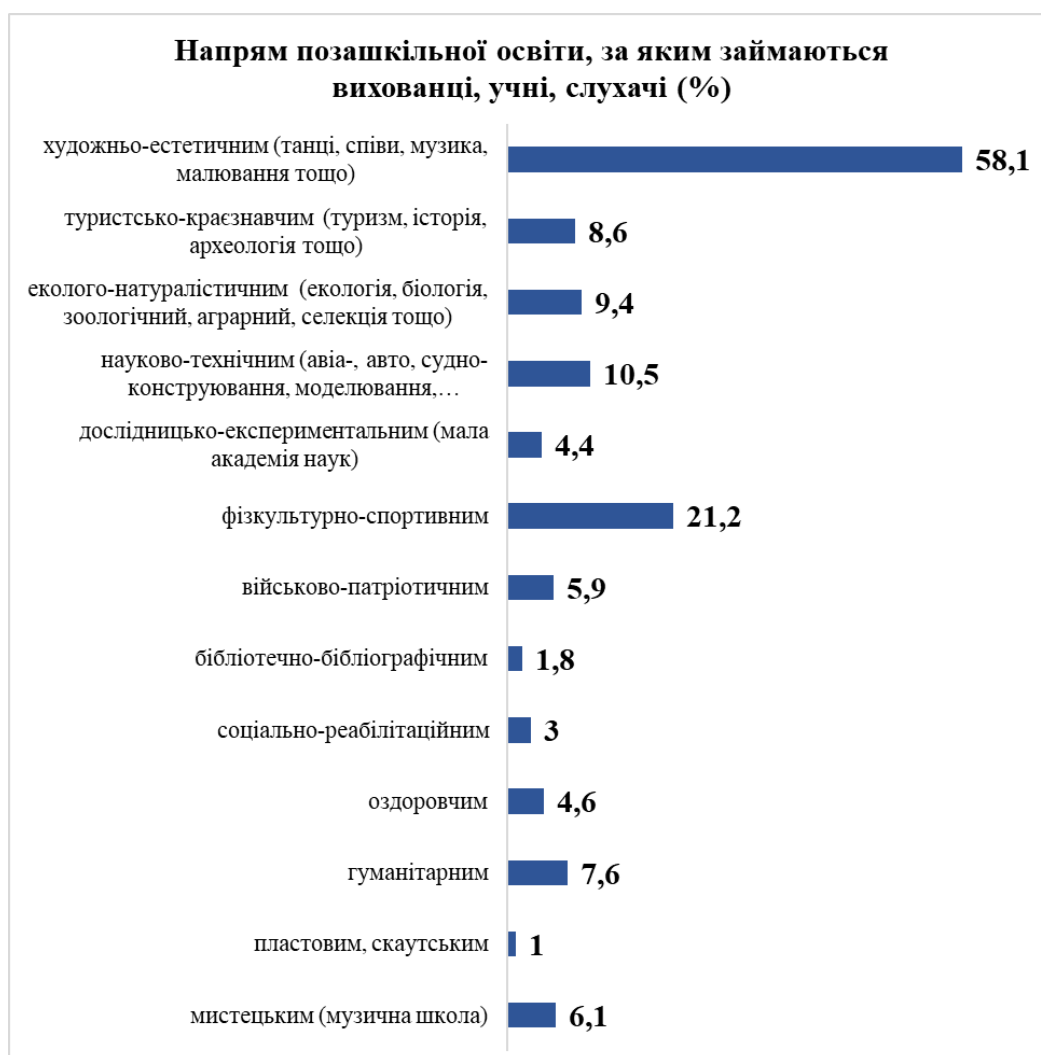
У межах реалізації III етапу дослідження (2023/2024 рр.) проведено анкетування 923 вихованців, учнів, слухачів підліткового віку закладів позашкільної освіти.

Бойові дії на території нашої країни змусили багато українських сімей покинути свої домівки в пошуках безпеки. З перших днів війни заклади позашкільної освіти відкрили двері для всіх, хто потребував допомоги й захисту, вони змогли швидко відновити освітній процес, здійснюючи його в дистанційній, очній або змішаній формі залежно від безпекових умов.

Серед опитаних респондентів 2,7 % були біженцями та повернулися з-за кордону в Україну, 1,9 % вихованців перебували на тимчасово окупованій території та виїхали з неї, 95,4 % респондентів перебували на підконтрольній Україні території.

Гурткова робота закладу позашкільної освіти спрямована на загальний розвиток особистості, виявлення обдарувань і здібностей дітей; можливість вибору діяльності сприяє профілізації інтересів вихованців. На запитання щодо напрямку позашкільної освіти, за яким займаються вихованці, учні, слухачі, відповіді респондентів розподілилися таким чином: художньо-естетичний – 58,1 %; фізкультурно-спортивний – 21,2 %; науково-технічний – 10,5 %; еколого-натуралістичний – 9,4 %; туристсько-краєзнавчий – 8,6 %; гуманітарний – 7,6 %; мистецький – 6,1 %; військово-патріотичний – 5,9 %; оздоровчий – 4,6 %; дослідницько-експериментальний – 4,4 %; соціально-реабілітаційний – 3 %; бібліотечно-бібліографічний – 1,8 %; пластовий, скаутський – 1 % (Рис. 1).

В умовах сьогодення в реалізації позашкільного освітнього процесу велика увага приділяється патріотичному вихованню, утвердженню української національної ідентичності та громадянської свідомості, готовності стати на захист своєї Батьківщини.

Рис. 1. Відповіді респондентів щодо напрямку позашкільної освіти, за яким вони займаються

Водночас діяльність гуртків та інших творчих об'єднань закладів позашкільної освіти є ефективним шляхом для зростання й розвитку творчих здібностей вихованців, їхньої самореалізації; вона сприяє формуванню соціально компетентної особистості для подальшого соціального самовизначення. Анкетування свідчить, що вихованці відвідують заклад позашкільної освіти, щоб цікаво провести свій час (80,2 %), навчитися новому (75,4 %), поспілкуватися з друзями (52,1 %), поглибити свої знання (38,4 %), самореалізуватися (26,3 %), визначитися з майбутньою професією (23,8 %) та набути компетентностей (17,6 %) (Рис. 2). Зазначимо, що 74,2 % вихованців самостійно обрали гурток чи інше творче об'єднання, що свідчить про бажання й готовність займатися справою, котра дійсно подобається.

Рис. 2. Відповіді респондентів щодо причин відвідування гуртка чи іншого творчого об'єднання

Заклад позашкільної освіти створює умови для самоствердження особистості, набуття комунікативних компетенцій вихованців, навичок конструктивної взаємодії з однолітками в процесі спільної творчої діяльності. 88,7 % опитаним респондентам подобається колектив гуртка, у якому вони зараз навчаються; 69,1 % вихованців, учнів, слухачів планують і надалі продовжити навчання/обрати майбутню професію за напрямом роботи гуртка (Рис. 3).

Рис. 3. Відповіді респондентів щодо подальшого навчання/обрання майбутньої професії за напрямом роботи гуртка, у якому вони зараз навчаються

У дослідженні також узяли участь батьки вихованців, учнів, слухачів закладів позашкільної освіти. Їхня кількість згідно з вибіркою складає 923 особи. На думку 92,2 % опитаних батьків, навчання в закладі позашкільної освіти сприяє творчому розвитку особистості дитини (Рис. 4.); 90,4 % переконані, що відвідування закладу позашкільної освіти сприяє покращенню психологічного стану дитини (Рис. 5). Також 93,6 % респондентів указали, що найголовнішим мотивом відвідування дитиною закладу позашкільної освіти є її власне бажання.

Рис. 4. Відповіді респондентів щодо впливу позашкільної освіти на творчий розвиток особистості дитини

Рис. 5. Відповіді респондентів щодо впливу позашкільної освіти на покращення психологічного стану дитини

Незважаючи на всі складнощі воєнного часу, позашкільна освіта забезпечує умови для зростання й розвитку творчих здібностей та ініціатив вихованців; сприяє набуттю досвіду соціальних взаємин; створює можливості для професійних проб особистості.

Обговорення. У контексті аналізу проблеми соціального самовизначення підлітків погоджуємося з позицією Т. Шульги щодо необхідності створення в освітніх інституціях умов формування особистості, здатної до ефективного функціонування в соціальному просторі та самостійного проектування власного життєвого шляху [18]. Існує нагальна потреба виховання соціально зрілої, творчої особистості, яка вміє адекватно сприймати дійсність та адаптуватися до сучасних реалій; бути готовою до викликів сьогодення.

Позашкільна як невід'ємна ланка цілісної системи освіти має низку специфічних особливостей: варіативність, мобільність, добровільність, доступність, соціально-педагогічна спрямованість і можливості її здійснення в різноманітних формах (гурток, студія, клуб або інше творче об'єднання); орієнтація на інклюзивність і безбар'єрність. Ці значні переваги порівняно з іншими складниками системи освіти зумовлюють її виняткову значущість і затребуваність в умовах війни [11].

Підтримуємо думку О. Литовченко щодо найбільш актуальних напрямів у реалізації змісту позашкільної освіти в умовах воєнних викликів, зокрема:

- створення безпечного освітнього середовища, соціалізація дітей та надання можливості для всебічного розвитку особистості;
- реалізація принципу національної спрямованості й утвердження української ідентичності, національних цінностей, розвиток україномовного середовища;
- упровадження заходів протистояння ворожій пропаганді, відновлення історичної пам'яті, формування готовності стати на захист своєї країни;
- удосконалення змісту позашкільної освіти, урахування національних пріоритетів і результатів досліджень провідних світових науковців;
- розвиток інклюзивного й безбар'єрного освітнього середовища, надання соціально-педагогічної та психологічної підтримки здобувачам освіти, формування в них гнучких навичок і вміння адаптуватися до змін [12].

Водночас позашкільна освітня діяльність здатна створити умови для творчої активності вихованців, забезпечуючи їхню співпрацю в колективному творчому процесі й індивідуальну творчість, що і формує прагнення особистості до самореалізації, сприяє здійсненню самостійного вибору майбутньої життєвої траєкторії підлітків та їхньому соціальному самовизначенню.

Висновки. В умовах широкомасштабної агресії російської федерації проти України одним із ключових завдань системи освіти України є орієнтація педагогічної діяльності на

формування суспільно значущих цінностей, задоволення природних потреб особистості в самоствердженні, самовираженні, прагненні до самореалізації та соціальному самовизначенні.

Соціальне самовизначення підлітків є динамічним процесом щодо засвоєння соціального досвіду, що виявляється спочатку внутрішньо, через усвідомлення підлітком себе, своєї системи цінностей; зіставлення своїх бажань і вимог об'єктивної дійсності; виборі певної соціальної ролі, і лише потім – зовнішньо через активну діяльність і поведінку, в основу якої покладено реалізацію соціальної установки й обмін цінностями. Соціальне самовизначення забезпечує гармонійне поєднання життєвих цілей особистості та суспільних потреб.

Процес соціального самовизначення підлітків передбачає пошук індивідуальної життєвої лінії, свого місця в соціальній спільноті та відбувається під впливом низки чинників, що формують їхнє розуміння себе та власних цінностей. До таких чинників належить сім'я як першооснова духовних і моральних цінностей людини, саме в сім'ї формуються індивідуальні риси характеру, норми поведінки, світогляд особистості; однолітки, спілкування з якими забезпечує не лише соціальну взаємодію, але здатне чинити вплив на самооцінку підлітків, формування їхніх соціальних навичок; ЗМІ як невичерпне джерело інформації та зразків поведінки для наслідування; заклади освіти в ролі потужної цілісної соціально-педагогічної системи, що забезпечує становлення, реалізацію й самореалізацію особистості.

У контексті сучасних викликів заклади позашкільної освіти відіграють важливу роль у формуванні всебічно розвиненої особистості, що здатна адаптуватися до динамічних змін суспільства та активно брати участь у його житті. Результати дослідження дають підстави говорити про вагомий вплив освітнього середовища закладу позашкільної освіти на особистість підлітків.

Навіть в умовах воєнних викликів заклади позашкільної освіти роблять усе можливе для забезпечення якісного освітнього процесу, що передбачає психологічну підтримку, формування гнучких навичок вихованців, набуття підлітками компетентностей, необхідних для самореалізації й соціального самовизначення.

Список використаних джерел

1. Elkind D. *Children and adolescents: Interpretative essays on Jean Piaget*. Oxford University Press, 1981.
2. Giližova A. M. Experimental study of the effect of humanization of students' physical education on the success of educational activity. *EPRA International Journal of Research and Development (IJRD)*. № 7(12). 2022. P. 201–204. URL: <https://eprajournals.com/IJSR/article/9904/abstract>
3. Булах І. С. Психологія особистісного зростання підлітка : монографія. Київ : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2003. 340 с.

4. Гагарін М. І. Вплив виховної системи школи на формування особистості учня. *Збірник наукових праць «Педагогічні науки»*. № 86(2019). С. 166-169. <https://doi.org/10.32999/ksu2413-1865/2019-86-30>
5. Ганчева В., Лященко Т. Особливості формування ціннісних орієнтацій учнівської молоді. *Новітні технології навчання*. 2021. № 95. С. 20–30. <https://doi.org/10.52256/2710-3560.95.2021.02>
6. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник. Київ : Либідь, 1997. 376 с.
7. Дубінка М. М. Соціальне самовизначення старшокласників: пошук підходів до розуміння. *Рідна школа*. 2017. № 3-4. С. 15-19.
8. Дубінка М. М. Соціальне самовизначення школяра як основа формування системи суспільних відносин. *Наукові записки. Серія: Педагогічні науки*. 2019. № 174. С. 96-100. URL: <https://cusu.edu.ua/images/download-files/naukovi-zapysky/174/21.pdf>
9. Крат Д. А. Вплив засобів масової інформації на розвиток особистості у підлітковому віці. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 12: Психологічні науки*. 2016. Вип. 4(49). С. 241-247. URL: <https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/12659/Krat.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
10. Кузьменко Т. М. Соціологія : навчальний посібник. Київ : Центр учбової літератури, 2010. 320 с. URL: <https://filelibsnu.at.ua/navchalno-metod/social/Sociologiya-Kuzmenko2010.pdf>
11. Литовченко О. Заклади позашкільної освіти України в умовах війни: освітня, просвітницька, громадська діяльність. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та молоді*. 2022. 26(1), 213-225. <https://doi.org/10.32405/2308-3778-2022-26-1-213-225>
12. Литовченко О. Зміст позашкільної освіти в контексті воєнного часу та повоєнного відновлення України. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*. 2023. 27(2), 5-15. <https://doi.org/10.32405/2308-3778-2023-27-2-5-15>
13. Лященко Т. В. Вплив закладу позашкільної освіти на соціальне самовизначення підлітків. *Науковий журнал Хортицької національної академії*. (Серія: Педагогіка. Соціальна робота). 2023. Вип. 1(8). С. 13-22. URL: <https://journal.khnnra.edu.ua/index.php/files/article/view/2>
14. Наказ Державної наукової установи «Інститут модернізації змісту освіти» «Про проведення дослідження стану розвитку позашкільної освіти» від 16.06.2021 № 56. URL: https://drive.google.com/file/d/11duknVG_Qf3rPZ7c0gw0gsmeYNfeUaZc/view
15. Про позашкільну освіту: Закон України від 22.06.2000. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1841-14#Text>
16. Психологічний словник / Авт.-уклад. В. В. Синявський, О. П. Сергєєнкова; за ред. Н. А. Побірченко. Київ : Науковий світ, 2007. 336 с. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/5980/3/O_Serhieienkova_IL.pdf
17. Соціолого-педагогічний словник / за ред. В. В. Радула, вид. 2-е. Харків: Мачулін, 2015.
18. Шульга Т.В. Соціально-педагогічна підтримка в системі життєвого самовизначення старшокласників *Педагогізація соціального середовища в роботі з різними соціальними суб'єктами : матеріали наук.-практ. конф., м. Харків, 22 лист. 2016 р. / ХНПУ ім. Г.С. Сковороди, Харків, 2016. С. 93-96.*

References

1. Elkind, D. (1981). *Children and adolescents: Interpretative essays on Jean Piaget*. Oxford: Oxford University Press.
2. Gilijova, A. M. (2022). Experimental study of the effect of humanization of students' physical education on the success of educational activity. *EPRA International Journal of Research and Development (IJRD)*, 7(12), 201–204. Retrieved from <https://eprajournals.com/IJSR/article/9904/abstract>
3. Bulakh, I. S. (2003). *Psykhologhiia osobystisnoho zrostannia pidlitka* [Psychology of personal growth of a teenager]. Kyiv: NPU imeni M. P. Drahomanova.
4. Naharin, M. I. (2019). Vplyv vykhovnoi systemy shkoly na formuvannia osobystosti uchnia [The influence of the educational system of the school on the formation of the student's personality]. *Zbirnyk naukovykh prats "Pedahohichni nauky"*, 86, 166-169. <https://doi.org/10.32999/ksu2413-1865/2019-86-30>
5. Hancheva, V., & Liashchenko T. (2021). Osoblyvosti formuvannia tsinnisnykh orientatsii uchnivskoi molodi [Peculiarities of the formation of value orientations of student youth]. *Novitni tekhnologii navchannia*, 95, 20-30. Retrieved from <https://doi.org/10.52256/2710-3560.95.2021.02>
6. Honcharenko, S. U. (1997). *Ukrainskyi pedahohichni slovnyk* [Ukrainian pedagogical dictionary]. Kyiv: Lybid.

7. Dubinka, M. M. (2017). *Cotsialne samovyznachennia starshoklasnykiv: poshuk pidkhodiv do rozuminnia* [Social self-determination of high school students: Searching for approaches to understanding]. *Ridna shkola*, 3-4 (1047-1048), 15-19.
8. Dubinka, M. M. (2019). *Cotsialne samovyznachennia shkoliara yak osnova formuvannia systemy suspilnykh vidnosyn* [Social self-determination of schoolchildren as a basis for forming a system of social relations]. *Naukovi zapysky. Serii: Pedahohichni nauky*, 174, 96-100. Retrieved from <https://cusu.edu.ua/images/download-files/naukovi-zapysky/174/21.pdf>
9. Krat, D. A. (2016). *Vplyv zasobiv masovoi informatsii na rozvytok osobystosti u pidlitkovomu vitsi* [The influence of mass media on personality development in adolescence]. *Naukovyi chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M. P. Drahomanova. Serii 12: Psykholohichni nauky*, 4(49), 241-247. Retrieved from <https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/12659/Krat.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
10. Kuzmenko, T. M. (Ed.) (2010) *Sotsiologia* [Sociology]. Kyiv: Tsentr uchbovoi literatury. Retrieved from <https://filelibsnu.at.ua/navchalno-metod/social/Sociologiya-Kuzmenko2010.pdf>
11. Lytovchenko, O. (2022). *Zaklady pozashkilnoi osvity Ukrainy v umovakh viiny: osvitalia, prosvitnytska, hromadska diialnist* [Out-of-school education institutions of Ukraine in the conditions of war: educational, educational, public activities]. *Teoretyko-metodychni problemy vykhovannia ditei ta molodi*, 26(1), 213-225. Retrieved from <https://doi.org/10.32405/2308-3778-2022-26-1-213-225>
12. Lytovchenko, O. (2023). *Zmist pozashkilnoi osvity v konteksti voiennoho chasu ta povoiennoho vidnovlennia Ukrainy* [The content of extracurricular education in the context of wartime and postwar reconstruction of Ukraine]. *Teoretyko-metodychni problemy vykhovannia ditei ta molodi*, 22(2), 5-15. Retrieved from <https://doi.org/10.32405/2308-3778-2023-27-2-5-15>
13. Liashchenko, T. V. (2023). *Vplyv zakladu pozashkilnoi osvity na sotsialne samovyznachennia pidlitkiv* *Naukovyi zhurnal Khortytskoi natsionalnoi akademii. Serii: Pedahohika. Sotsialna robota*. 1(8), 13-22 Retrieved from <https://journal.khnra.edu.ua/index.php/files/article/view/2>
14. State Scientific Institution "Institute of Modernization of the Content of Education". (2021). *Pro provedennia doslidzhennia stanu rozvytku pozashkilnoi osvity* [On Conducting a Study of the Development of Out-of-School Education] (Order No. 56, June 16). Retrieved from https://drive.google.com/file/d/11duknVG_Qf3rPZ7c0gw0gsmeYNfeUaZc/view
15. *Zakon Ukrainy «Pro pozashkilnu osvitu»* [The Law of Ukraine "On Out-of-School Education"]. (2000). No. 1841-III, June 22. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1841-14#Text>
16. Syniavskiy, V. V., & Serhieienkova, O. P. (2007). *Psykholohichni slovnyk* [Psychological dictionary]. Kyiv: Naukovyi svit. Retrieved from https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/5980/3/O_Serhieienkova_IL.pdf
17. Radul, V. V. (Ed.). (2015). *Sotsiologo-pedahohichni slovnyk* [Sociological and pedagogical dictionary]. (2nd ed.). Kharkiv: Machulin.
18. Shulha, T. V. (2016). *Sotsialno-pedahohichna pidtrymka v systemi zhyttievoho samovyznachennia starshoklasnykiv* [Social and pedagogical support in the system of life self-determination of high school students]. *Pedahohizatsiia sotsialnoho seredovyscha v roboti z riznyimi sotsialnymi subiektamy*: Conference Proceedings (pp. 93-96). Kharkiv: KhNPU im. H. S. Skovorody.

Tetyana Lyashchenko,
Postgraduate Student,
Dragomanov Ukrainian State University,
Kyiv

RELEVANCE OF THE PROBLEM OF SOCIAL SELF-DETERMINATION OF ADOLESCENTS IN THE CONTEXT OF MODERN CHALLENGES

Abstract. *The article analyzes the scientific and pedagogical literature regarding the characteristics of the content of the concepts of "self-determination" and "social self-determination". The purpose of the research is to outline the characteristics of adolescents' social self-determination in the context of contemporary realities. This goal involves addressing the following tasks: refining the concepts of "self-determination" and "social self-determination"; characterizing factors that influence adolescents' social self-determination; presenting survey results on the activities of out-of-school education institutions amid wartime challenges; and exploring the potential of extracurricular institutions to foster adolescents' social*

self-determination. To achieve this objective, the following scientific research methods are employed: theoretical (analysis of scientific and pedagogical literature on the essence of the concepts of “self-determination” and “social self-determination”, systematization, and generalization of information); empirical (online surveys); and statistical (analysis and interpretation of the research statistical data).

Adolescence is considered the most sensitive period for human socialization, characterized by the formation of value orientations that determine the content of activities and the direction of individual activity. Emphasis is placed on the need for each person to develop their position and attitude to the events occurring in society and the country. The peculiarities of social self-determination of teenagers in the context of modern realities are highlighted. It is found that social self-determination is a dynamic process of finding one’s position in the system of social relations. In adolescence, this process involves the formation of an individual’s worldview, the assimilation of social roles, and the mastery of a particular set of role functions, which ensure the readiness of adolescents to make conscious independent choices in life.

The factors influencing the social self-determination of adolescents are characterized: by the family, which can create a deep influence on the entire complex of the child’s physical and spiritual life; peers, who provide not only social interaction but also influence the formation of social skills; mass media as a source of new knowledge and patterns of behaviour; educational institutions as a socio-pedagogical system that ensures the formation and realization of personality.

The peculiarities of the activities of out-of-school education institutions in the conditions of military challenges have been revealed. Their role in self-realizing and developing pupils’ creative potential has been clarified. An analysis of the research results on the influence of out-of-school education institutions’ activities on the individual’s social self-determination is carried out. The importance and demand of out-of-school education institutions in the conditions of martial law have been proven: along with the organization of meaningful leisure time, teachers of out-of-school education institutions carry out public and educational work, provide psychological support to participants in the educational process and help them adapt to new realities. Attention is focused on the fact that out-of-school educational institutions’ activities contribute to teenagers’ creative activity, creating conditions for individual self-realization and social self-determination.

Key words: *out-of-school education institutions, personality, adolescence, self-determination, self-realization, social self-determination.*

Стаття надійшла до редакції 12.08.2024.
Стаття прийнята до публікації 28.08.2024.